

УДК 101.9 141.7

П. Г. Давидов
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії, соціально-гуманітарних
дисциплін, іноземних мов, української та латинської мов
Донецького національного медичного університету імені Максима Горького

АНТРОПОЦЕНТРИЧНА КОНЦЕПЦІЯ П. Д. ЮРКЕВИЧА Й ФІЛОСОФСЬКА РЕФЛЕКСІЯ ПРАВА

Проблема співвідношення людини і права, людини й соціуму, людини й держави розглядається у філософських і юридичних науках з античних часів. Зокрема, проблема прав людини з погляду їхнього юридичного змісту не викликає особливих суперечок, зокрема конкретні суб'єктивні права закріплено в міжнародних документах і законодавчих актах окремих держав [2; 8]. Тому розбіжності можуть виникати в основному під час тлумачення визначення та змісту цих прав або їх розширення. Проте залишаються нерозв'язаними питання про визначення природи прав і права взагалі, пошук їх підґрунтя у філософсько-правових аспектах цієї проблеми (зокрема філософії права та теорії держави і права).

Україна, прийнявши свій Основний Закон – Конституцію, відмовилася від легістського типу праворозуміння, на якому була збудована правова система країн Радянського Союзу – від егатистського патерналізму – визнання громадян лише об'єктом права (яке творить держава) та виняткового шанобливого ставлення до держави як особливої цінності. Адаже дійсно для права метою є не держава й не суспільство. Мета всіх його зусиль – життя індивіда.

У статті 3 Конституції України проголошено: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави». Це саме підтверджує й розділ II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» [8, ст. 3, с. 4, розділ II, ст. ст. 21–64, с. 10–27].

Проте сьогодні Україна посідає 138 місце зі 180 в рейтингу найкорумпованіших країн світу, погіршивши свої показники за цей рік на 15 позицій. Виникає питання, у чому причина цього, адже Україна підписує й ратифікує міжнародні угоди, які спрямовані на покращання становища людини. З'являються нові інституції, такі як Уповноважений з прав людини, Конституційний Суд України, створюються спеціалізовані суди. Парламент і Президент обираються народом. Нібито здійснюється соціальна політика. Проте чи реалізується це на практиці? Чи «працює» Конституція з найдемократичніших у світі прав і свобод. Як бачимо, і надалі надає ься пріоритет групових інтересів, які часто називають державними, нехтуючи інтересами громадян. Чому ми терпимо владу, яка постійно здійснює акцент на обов'язках, а не на правах? Чому відсутня чітка грань між публічним і приватним правом? Мова й сьогодні йде не лише про «нерівність» громадян перед правом і законом, про наявність «телефонного права», «права сильнішого» (зокрема права «посадовця», який може порушувати право задля «блага» закону, зокрема ганебне явище застосування тортур у правоохоронній і пенітенціарній системах), а то й про «право гаманця», мова йде про гуманізацію права законодавства, про пошук нових підходів і рішень у філософсько-правовій антропології, зокрема про розробку власної концепції людини, яка була б сприйнятою й застосовувалася не тільки у вітчизняній науці, а й на міжнародному рівні.

Памфіл Данилович Юркевич (1826–1874 рр.) за своє дощиті нестривале життя (48 років) залишив по собі пам'ять не тільки в науковій думці України, (родом із якої він був), а й у російській і європейській філософії кінця XIX – початку XX ст. як видатний релігійний філософ і педагог. Варто визнати, що всебічний та неупереджений аналіз його багатогранної спадщини не був здійснений ані в дореволюційній,

ані в радянській історіографії. 13 років життя й наукової праці П.Д. Юркевича пов'язані з Московським університетом, де він викладав філософію, етику, педагогіку та психологію й був завідувачем кафедри та деканом факультету.

Добре ім'я, а з ним і надії на дослідження спадщини П.Д. Юркевича повернулося лише через століття. Про це свідчить те, що на межі XX–XXI ст. інтерес до творчості П.Д. Юркевича зростає. Адаже після тривалого замовчання в 90-х рр. XX ст. захищаються кандидатські дисертації з філософії, присвячені дослідженню окремих аспектів спадщини П.Д. Юркевича, зокрема А. Арістова («Проблеми філософії релігії у творчості П. Юркевича», 1994 р.), М. Запорожця («Критичний аналіз П. Юркевичем філософського матеріалізму», 1994 р.), С. Єлістратова («Філософія серця» Памфіла Юркевича», 1996 р.), В. Думцева («Ідея філософії П. Юркевича (феноменологічний аналіз творчості)», 1998 р.), Л. Кудрік («Філософія як цілісне сприйняття в концепції П. Юркевича», 1999 р.), С. Кузьміної («Філософсько-педагогічна концепція П.Д. Юркевича», 2000 р.) та інших. Почали проводитися наукові конференції, зокрема міжнародні – у Києво-Могилянській академії. З'являються публікації І. Вільчинської, присвячена антропологічним розвідкам П. Юркевича та С. К'єркегора (1999 р.); І. Юраса, вивчаються подробиці його біографії; М. Ткачука, досліджується рукописна спадщина філософа (2001 р.); німецького філософа Р. Піча, розглянуто бачення П. Юркевичем філософії І. Канта (2002 р.). У 2007 р. Товариство російської філософії при Українському філософському фонді видало збірку, присвячену 180-річчю П.Д. Юркевича та 130-річчю С.Л. Франка.

Окремі аспекти його філософсько-правознавчої спадщини були предметом наукових зацікавлень таких дослідників-філософів, як Г. Боровська, М. Громов, В. Думцева, В. Ільїн, О. Левченкова, О. Мироненко, правознавця В. Тихонова та інших. Особливо варто вказати статтю Т. Ковальчук і низку наших авторських досліджень [3–6]. Проте філософія П.Д. Юркевича, незважаючи на посилену останнім часом увагу до його особистості, досі залишається недостатньо вивченою, маючи глибокий потенціал для подальшого філософсько-правових переосмислень.

Завданням статті є обґрунтування напрацювання власної філософсько-правової антропології на підґрунті вітчизняних філософських, правових і педагогічних традицій, зокрема поглядів П.Д. Юркевича.

Тому на сьогодні особливо актуальним є пізнання філософсько-правової антропології П.Д. Юркевича, адже людина стоїть перед проблемою свого виживання в умовах процесів глобалізації сучасного світу, у масштабах якого часто окрема особистість нівелюється чи стає непомітною на тлі загальносуспільних зрушень.

На нашу думку, потрібно визначити, що ми розуміємо під філософсько-правовою антропологією. Філософська антропологія є не стільки філософська дисципліна, скільки філософська концепція, що спирається на праці М. Шелера, яка охоплює реальне людське співіснування в усій його повноті, визначає місце й ставлення людини до навколишнього світу. Тобто, ми підтримуємо концепцію С. Максимова, який визначає філософську антропологію як особливий метод мислення, що робить акцент на аналізі людини в конкретній ситуації [9].

Значну увагу філософсько-правовій антропології, у тому числі й принципу антропоцентризму, у своїх працях приділяють М. Пантелей-Брасюк, С. Максимов, А. Радугін, Д. Гудіма, В. Шаповал та інші [9; 10]. Проте й нині залишається

недостатньо дослідженим питання напрацювання у вітчизняній філософсько-правовій антропології образу людини на підґрунті національної філософії та ментології українця.

Тобто, щоб зрозуміти розвиток вітчизняної філософсько-правової антропології, треба виходити з національних правових традицій, закладених ще у «Руській Правді» Ярослава Мудрого, «Конституції» Пилипа Орлика та філософії права у викладанні Памфіла Даниловича Юркевича. Адже, як зазначав Іммануїл Кант, із формування духовного світу (духовності) конкретної особистості розпочинається формування державного утворення, де Дух Закону відповідає Духові Нації.

Тому, звертаючись до наукової спадщини П.Д. Юркевича, варто враховувати його гнучкість мислення, енциклопедичну обізнаність і здатність до глибоких теоретичних узагальнень, добре володіння кількома іноземними мовами, які й зумовили низку особливостей формування його філософсько-правової антропології. По-перше, «був ученим, який ніс у собі дух певної народності, певної релігії» (за визначенням Г. Боровської) [1, с. 143], тобто уособив у собі найкращі здобутки національної філософії та історико-правової традиції, починаючи від часів розбудови Київської Русі та Козацької республіки, а також українського християнського кордоцентризму. По-друге, залучення в українську та російську суспільну думку проблематики європейської філософії XVIII–XIX століть. Це насамперед праці німецьких філософів: І. Канта, Й.Г. Фіхте, Ф.В.Й. фон Шеллінга, Г.В.Ф. Гегеля, А. Шопенгауера; праці, які були використані для складання авторських курсів як із «Класичної філософії», так і з «Історії філософії права» та «Філософії права». Проте ці праці були творчо перероблені та адаптовані до слов'янської ментальності й відповідали основним вимірам української національної ідеї. По-третє, як зазначає Д. Чижевський, П. Юркевич – людина, що спиралася у своїх філософських роздумах не на власні амбіційні висновки, а на досвід попередників, уникаючи «поспішних узагальнень і безґрунтовних конструкцій», був мислителем, здатним сприймати й переосмислювати все, що існує в універсальному досвіді людства [12, с. 154].

Саме добре володіння П.Д. Юркевичем німецькою та французькою мовами дало змогу вільно читати в оригіналах твори вказаних вище німецьких, а також французьких філософів, зокрема П'єра Жозефа Прудона, якому він присвятив кілька сторінок у своєму щоденнику. Сам щоденник П.Д. Юркевича є не тільки місцем філософської рефлексії чужих думок, які припали йому до душі під час опрацювання праць інших філософів, а є передусім його майстернею мислення, оскільки ця рефлексія думок його попередників і сучасників завжди була пронизана та супроводжувалася власними самостійними розміркуваннями, бо мислення, за Платоном, є розмовою душі із самою собою.

Може, саме тому П.Д. Юркевич і вважав філософські ідеї Платона й Канта найпродуктивнішими в історії філософії, адже він не тільки ґрунтовно займався філософією кенігсберзького мислителя – Іммануїла Канта, що відображено як у щоденнику, так і в читаних ним курсах. Він особисто переклав працю І. Канта «Пролегомени до будь-якої майбутньої метафізики», написав його біографію, які, на жаль, так і не були опубліковані.

Також цінував він і філософію Г.В.Ф. Гегеля, проте критикував його діалектику. Серед французької філософської думки П.Д. Юркевич надавав перевагу працям Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, П.Ж. Прудона. Так, зокрема, у філософському щоденнику приділяється значна увага праці П.Ж. Прудона «Про справедливість у революції і в церкві» («De la justice dans la Revolution et dans l'Eglise»). Треба відразу зауважити, що за часи царського режиму Миколи I обговорювати й читати цю працю було небезпечно.

Філософські погляди українського філософа відігравали величезну роль у становленні російської релігійної філософії сучасного типу. Зокрема, у праці «О философских трудах П.Д. Юркевича» про це зазначав і сам Володи-

мир Соловйов – видатний російський філософ, творчість якого безпосередньо впливала на формування філософських доктрин, зокрема, Миколи Бердяєва, Сергія Булгакова, Семена Франка, визнавав Памфіла Даниловича Юркевича своїм учителем, адже сам був його студентом [11, с. 88–89].

За життя філософа було надруковано тільки 12 його праць, серед яких варто вказати «Ідеї», «Серце та його значення в духовному житті людини, згідно з ученням Слова Божого», «3 наук про людський дух», «Матеріалізм і завдання філософії», крім того й сьогодні перевидаються його праці, зокрема «Історія філософії права», «Філософія права», «Філософський щоденник» тощо, що свідчить і про актуальність і цінність його філософської спадщини.

Особливо цікавим для нас є його курс з філософії права, який у поєднанні з новітньою антропологічно-християнською філософією, основоположником якою і виступав П.Д. Юркевич, може й нині нам бути корисною в нелегкому шляху розбудови української державності. Саме в праці П.Д. Юркевича, на нашу думку, ми можемо знайти ті глибинні корені, які сьогодні настільки необхідні для духовного відродження України та її розбудови як європейської демократичної правової держави.

Головним завданням статті ми ставимо дослідити становлення школи своєрідної етичної філософії права, одним із фундаторів якої й був П.Д. Юркевич, тому ми й досліджуємо взаємозв'язок і взаємопроникнення концепцій «філософії серця» та «етичної філософії права».

Виходячи з того, що будь-який філософ працює не в «духовному вакуумі», адже він спирається на праці своїх попередників, щось беручи до уваги, від чогось відштовхуючись, або через своє непогодження з головними концепціями, або ж навпаки, бачачи інші можливості для застосування й розвитку цих поглядів, ми прагнемо й розглянути філософські погляди П.Д. Юркевича як у ретроспективному дискурсі, так і з огляду застосування в розбудові сучасної ідеї державності.

Філософія П.Д. Юркевича антропоцентрична з етико-правовою спрямованістю, адже, на його переконання, «філософія завжди визнає людину моральною особистістю» [13, с. 579]. Гідність людини мислитель виводить із природної унікальності людської істоти, бо вона одна з-поміж інших істот «достеменно володіє моральною вільністю» [13, с. 579]. Отже, особливою якістю, що відрізняє людину від тварини, є здатність до моральної свободи, тобто здатності діяти не завжди відповідно до обставин чи потягів свого ества, а, коли необхідно, і всупереч ним, ідучи за повелінням морального закону. Піднесення людини до моральної особистості, на думку філософа, зумовлено її можливістю «пізнавати своє життя як частину одного вищого порядку» [13, с. 579]. Тобто, П.Д. Юркевич повертається до питання, яке ставила ще антична філософія щодо ролі та призначення людини й визначальних принципів її діяльності. Зокрема, у праці «Філософія права» мислитель аналізує вирази: «Neminem Leade» (нікому не зашкодь), «Suum cuique tribue» (кожному віддай належне), «Imo omnes giantum potes iuva» (допомагай усім, скільки зможеш), які вказують, на думку філософа, зокрема, на необхідність для людини «піднятися вище від прихильності до себе настільки, щоб служити для гаразд усім» [13, с. 580]. Гідність людини мислитель вважає невід'ємною моральною рисою особистості, оскільки за будь-яких обставин «людина мусить бути особою; певною особистістю, що не розчиняється в загальному, і при цьому вона повинна залишатися людиною – це означає виявляти в собі, у своїй індивідуальності загальнолюдську природу» [13, с. 695]. Виявом гідності й високого призначення людини, на якому наголошував П.Д. Юркевич, є й те, що їй «суджено особисто нести відповідальність за все содіяне у світі» [1, с. 144].

Д. Чижевський, аналізуючи погляди П.Д. Юркевича на людину, зазначає, що, на думку філософа, «ми маємо так зване почуття людськості, яке дає нашій породі окреме, найвище значіння серед одушевлених істот цього світу і яке

взагалі буває ображене ворожим відношенням однієї людини до другої» [11, с. 153].

П.Д. Юркевич уважав саме право та закон невід'ємними складовими поважінного буття людини, умовою її гідного існування, але наголошував на необхідності їхньої моральної виправданості. Філософ був переконаний у тому, що на моральних вимогах справедливості ґрунтується мир між людьми, адже саме моральне ставлення людей до собі подібних (на відміну від тварин) є у своїй основі мирне [11, с. 153].

Тільки морально-виправдане, ціннісно-орієнтоване (а значить, і справедливе) право й відповідний йому закон, на його думку, можуть бути зрозумілими, визнаними й включеними в систему життєвих сенсів і морально-етичних орієнтирів людини. Розмірковуючи над тим, що саме право мусить бути внутрішньою сутністю людини, її вічним призначенням, П.Д. Юркевич робить висновок, що «право людини залежить від її гідності, яке завдання вона покликана здійснити у світі і яке місце вона повинна посісти в державі згідно зі своїми заслугами: це право об'єктивне на відміну від позитивного, право, яке випливає з ідеї справедливості – на відміну від права, узаконеного позитивним законом; перше має значення як справедливості від природи, друге є право сильного, того, що встановлює» [13, с. 605].

Цікавим, на нашу думку, є порівняння мислителем держави з людиною в плані подібності внутрішніх зв'язків і складності організації всередині цих двох систем і встановленні зовнішнього підпорядкування між ними. Зазначаючи, що «держава є людиною великих розмірів, тому, визначивши суть людини, можна визначити і суть або думку держави», П.Д. Юркевич обстоює думку про те, що досконалість держави прямо пропорційно залежить від умов досконалості людини.

У праці «Серце і його значення в духовному житті людини за вченням слова Божого» П.Д. Юркевич обґрунтовує цілісну філософсько-антропологічну концепцію про серце як основу фізичного та духовного життя людини, відстоюючи погляд на людину як неповторну індивідуальність. Філософське осмислення духовної сутності людини в мислителя ґрунтується на релігійно-романтичній «філософії серця», за якою джерело розвитку особи й суспільства перебуває в духовній сфері, у реалізації божественного задуму та божественного ідеалу любові. Любов як принцип «людинолюбства» сприяє подоланню відчуженості людей, гармонізації загальних і приватних інтересів. Мислитель розмірковує про те, що ідеальну сутність світу можна пізнати лише серцем, яке хоч і потребує світильника розуму, але саме воно, а не розум, становить первісну сутність людини. Символ серця, що є втіленням концентрації особистісного вияву людини, маючи глибинні витоки у фольклорі, в українській моральній культурі, набув концептуального значення, починаючи з творчості Г.С. Сковороди, який, зокрема, уважав серце вмістилищем щастя, любові й царства Божого всередині нас.

Памфіл Данилович Юркевич стверджував, що все має йти (і слова, і вчинки) від серця, від душі, і тільки тоді воно має сенс і досягає своєї мети. Знання теж повинні пройти «через серце», осяяне розумом прямисінько «у вмістилище душі». Тобто, ще в середині XIX ст. вчений розумів, що всі знання повинні проходити через чуттєву сферу особистості – тільки тоді вони тверді.

Сутність «філософії серця» П.Д. Юркевича досить уда-ло виражена в його основній ідеї: «Людина починає свій моральний розвиток з рухів серця, яке всюди бажало б <...> зустрічати істоти радісні, які зігрівають один одного теплотою кохання, пов'язані між собою дружбою та взаємним співчуттям. Тільки у цій формі **здійснення загального щастя** світ представляється йому як дещо гідне існування» [14, с. 181].

Тобто, філософ уважав, що значення серця в людській діяльності надто важливе. Діяння людини мають високу моральну цінність лише тоді, коли здійснені вільно, із бажанням, із любов'ю або від серця. Це не означає того, що розум

зовсім не відіграє ніякої ролі в поведінці людини, проте це свідчить, що наміри розуму можуть отримати морального змісту лише після того, як уже діємо й живемо за своїм моральним призначенням. Розум (голова) є правлячою силою, а серце – породжуюча сила.

П.Д. Юркевич уважав «серце» змістом, зосередженням душі: «<...> 1) Серце може виражати, виявляти й розуміти цілком **своєрідно** такі душевні стани, які за своєю ніжністю, переважною духовності й життєвості не піддаються відчуженому знанню розуму; 2) поняття та чітке знання розуму, оскільки воно стає нашим духовним станом, а не залишається відчуженим зображенням зовнішніх предметів, відкривається або надає спроможність себе відчувати й помічати не в голові, а в серці; у цю глибину воно має проникнути, щоб стати діяльною силою та двигуном нашого духовного життя» [14, с. 85–86].

Філософ переконаний, що зовсім безпідставно, неправомірно розповсюджується вчення, що «розум сам по собі, із власних сил і засобів дає або утворює закони для всієї душевної діяльності. З цього погляду було б необхідним погодитися, що вся гідність людини, або вся духовна людина, зосереджена в мисленні» [14, с. 86–87]. У цьому випадку неважко помітити, що філософ ототожнює розум і мислення, хоча й справедливо відмічає, що вся гідність людини, те, що власне її робить її людиною, не може бути зосереджене лише в мисленні. Розум – це світло, «яким освітлюється не їм покладене, але Богом створене життя людського духу, з її Богом даними законами» [14, с. 87]. Розум – це вершина духовного життя людини, спроможна висвітити її корені, які криються значно глибше і являють собою принципово іншу сутність, до якої можливо застосувати звичайні критерії мислячого розуму.

Ці корені – сутність моральних, естетичних, вольових збуджень серця, яке і є зосередженням душі. «Дуже важливо, що душа як основа відомих нам свідомих психічних явищ має своїм найближчим органом серце, хоча її свідоме життя виявляє себе як умова діяльності головного мозку» [11, с. 79].

Отже, згідно з поглядами П.Д. Юркевича, серце є специфічним органом, який відповідає за духовні процеси. Із серцем філософ пов'язує не тільки індивідуальну неповторність людини, а і її моральну гідність. У цьому й полягає, на нашу думку, значення та велич поглядів П.Д. Юркевича.

Особливо треба зазначити, що П.Д. Юркевич розглядає сердечність не тільки як моральну, а і як соціальну, гуманістичну цінність, тому сердечність, доброта, співчуття, любов і мудрість – це лише неповний перелік того величезного переліку людських чеснот, які український філософ змушує нас та й інші покоління пробуджувати в собі. Саме у формуванні духовного світу (духовності) конкретної особистості філософ убачає, як, до речі, й І. Кант, і формування відповідного державного утворення.

Відповідно до української філософської традиції, у якій тісно пов'язуються правові норми з нормами моралі й контексті гармонізації людського індивідуального та колективного життя, ідея «морального права» (яка була започаткована ще в Києво-Могилянській академії та розвивалася передусім у Харківському й Київському університетах) в особі П.Д. Юркевича знайшла свого гідного продовжувача.

Сутність цієї правової соціально-філософської доктрини полягає в тому, що в ній у душі західної «історичної школи» права будь-які державні інституції й навіть юридичні імперативи розглядаються в нерозривному зв'язку з культурно-історичною традицією певної нації, домінуючими в її свідомості світоглядними цінностями. Тому правові теорії аналізуються насамперед у контексті їх моральної цінності, здатності організувати суспільне життя не шляхом зовнішнього державного примусу, а на основі його самоорганізації на неформальних моральних засадах, шляхом формування громадянської свідомості – громадянського суспільства.

Окреслені в працях П.Д. Юркевича філософські погляди на проблему державотворення викладені ним під час чи-

таня в Московському університеті курсу з історії філософії права та у філософському щоденнику. Саме там, полемізуючи з П.Ж. Прудонем щодо справедливості, волі й володарювання, він сформулював висновок щодо завдань, які стоять перед державою та релігією: «Не керувати, а привертати, не нав'язувати, а розвивати, не підкоряти, а звільняти – це кінцева мета релігії й держави» [14, с. 695].

Саме таке розуміння завдань держави – створення умов для самоорганізації суспільства на основі неформальних моральних засад – знайшло свого подальшого відображення в сучасній соціології (зокрема й соціології права).

У своїх працях П.Д. Юркевич указував на необхідність формування духовної особистості як запоруки її правосвідомої діяльності, адже діяльність це не тільки вчинки (дія або бездіяльність) і розум (праворозуміння чи правосвідомість), це й відчуття (правосприйняття).

П.Д. Юркевич підкреслював, що ці фізіологічні та психологічні теорії не можуть пояснити ані свободи волі, ані моральної цінності, ані сенсу людського вчинку. П.Д. Юркевич, зокрема, зазначав, що в людській душі «єсть нечто первоначальное и простое, єсть *потайный сердца человек*, єсть *глубина сердца*, которого будуще движение не могут быть рассчитаны по общим и необходимым условиям и законам душевной жизни» [15, с. 89]. Він показував, що під впливом цієї механічної психології у філософії формується думка про те, що сутність душі зводиться виключно до мислення, а воля й почуття – випадкові стани і явища мислення.

Співвідношення розуму та сердечної любові в моральності філософ порівнює, посилаючись на Євангеліє від Матвія, зі світільником і елеєм. «У міру того, як у серці людини зникає елеї любові, світільник згасає: моральні начала й ідеї затемнюються та, зрештою, зникають зі свідомості. Це відношення між світільником і елеєм – між головою й серцем – є звичайне явище в моральній історії людства» [14, с. 101]. П.Д. Юркевич, спираючись на обґрунтовану ним філософію серця, обстоює «гармонійне співвідношення між знанням і вірою» [14, с. 103], що враховує самостійне значення обох компонентів відношення й прагне до їх творчої взаємодії.

Серце як тілесна, душевна та духовна сутність людини прагне добра, братського спілкування. П.Д. Юркевич у своїх філософських зошитах розширює цю думку: «В этом нравственном состоянии человек уничтожает резкое расстояние между собой со своими ближними, уважает человеческое достоинство всякого лице, уважает чужие права и исполняет свои обязанности, делается способным жертвовать, прощать и покрывать чужие слабости любовью во имя Христово ...» [14, с. 356–357]. Справи та вчинки людини, що витікають із любові, отримують моральну цінність. Розум, усвідомлюючи ці дії, завдяки цьому може створити загальний моральний закон із відповідними правилами та вказівками. Моральний закон, безумовно, є необхідним для людини, оскільки він здатен надати людині моральну установку навіть у тому випадку, коли її вчинки не виходять із мотивів серця, тобто коли джерело моральності висихає в людському серці.

Тобто, П.Д. Юркевич наголошує на тому, що насамперед формується духовна сфера людини, а з неї й культура і свідомість як особистості, так і суспільства загалом.

Тобто, на нашу думку, варто зазначити, що найважливіша роль у гуманізації правової системи України відводиться проблемі формування правової культури, яка водночас є її (системи) складовою та обов'язковою ознакою правової держави. Розвиток правової культури держави характеризує ступінь її розвитку як в окремої особистості, так і суспільстві загалом.

Високий рівень правової культури суспільства визнається повагою держави до основних прав і свобод людини та громадянина (її визнання, охорона й захист); станом розвитку юридичної науки та антропологічного підходу, обмеженням державної влади правом і ступенем засвоєння державними службовцями ідеї – верховенства права, а не

закону та визнання людини найвищою соціальною цінністю; а також рівнем правосвідомості як посадових осіб, так і громадян, рівнем правового виховання та максимумом правовірно-поведінки. Чинне в суспільстві законодавство має ґрунтуватися на ідеях справедливості й демократії, бути гуманістично спрямованим. В іншому випадку мова йтиме та й іде про дуже низький рівень правової культури або загалом про її відсутність (правовий нігілізм чи й морально-правовий конформізм).

Що стосується правової культури особистості, то вона оцінюється з позицій розуміння людиною сутності й цінності права, уміння реалізувати та відстоювати надані природою або набуті в процесі соціалізації суб'єктивні права й виконувати юридичні обов'язки, повинна не вчиняти протиправних дій, а, навпаки, протистояти їм і пропагувати культурно-правові цінності.

У загальній теорії права, зокрема у філософії права, існує думка, що особистість повинна мати повагу до права навіть у разі несхвалення нею окремих правових приписів. Більше того, вона повинна дотримуватися та виконувати їх. «Ставлення до права у кожного своє, суб'єктивне. Оскільки право не завжди співпадає з мораллю, то для моральних духовних особистостей право може бути чинником негативним, бо живуть такі люди перш за все за велінням совісті, а не зовнішніми приписами. Підкорення такої людини не совісті, а зовнішньому примусу внесе в її життя, що може бути далеким від досконалості. Ще більше безпорядку» [5, с. 18]. Право як правила поведінки має базуватися на таких філософсько-культурних категоріях, як Моральність, Духовність, Віра, Істина, Свобода, Гармонія, Справедливість, Гідність, Добро, максимально відповідати сутності людини як духовній істоті. Воно мусить створюватися на засадах культури й окультурюватися разом із людиною, упорядкувати соціальні стосунки гармонійно. Лише за таких умов зростатиме не нав'язана державою повага до права, а основана на глибокій особистій переконаності в його ефективності як засобу регулювання суспільних відносин.

Тому у творі «Мир с ближним как условие христианского общежития» П.Д. Юркевич писав: «Когда животные обнаруживают противоположные желания, они необходимо приходят во взаимную вражду, истребляют друг друга, – или достигают своих желаний погибелью других или сами погибают. Человек, как нравственная личность, не подчинён этой необходимости слепо сталкиваться с людьми и враждовать с ними на жизнь и смерть. При всякой встрече противоположных желаний и интересов он должен обращаться к нравственным требованиям справедливости, которая укажет ему, где и когда его желания незаконны, где и когда они противоречат благу его ближнего и благу общему. При высшем нравственном развитии он повинует ещё заповеди любви, которая внушает ему жертвовать своими личными выгодами для блага общего. В справедливости и любви заключаются самые прочные условия для водворения мира между людьми, для основания общего дружества и братства между ними» [15, с. 74].

Отже, ми можемо зробити висновки про те, що філософсько-антропологічна концепція права Памфіла Даниловича Юркевича будеться на філософській концепції кордоцентризму та філософії серця. На його думку, саме шляхом духовного розвитку (удосконалення) особистості й соціуму на засадах національної ідеї та педагогіки, відповідно до узгоджених прагнень як окремої особистості, так і соціуму не шляхом закону (примусу держави), а шляхом «релігійно-морального закону» – випрацьованого із застосуванням «релігії гуманності» (християнських і загальнолюдських чеснот) і споконвічних моральних засад, притаманних народів, можна побудувати гармонійну державу. Тобто, філософ убачає підґрунтя в традиційній українській громаді – як прообразі громадянського суспільства.

Згідно з П.Д. Юркевичем, стати особистістю – це набуті рис, властивих Богові: «Людина призначена проявити себе в образі Божому справами мудрості, правди, любові, святості. Цими рисами безсмертя вона повинна закарбувати своє мі-

зерне земне існування» [14, с. 10]. Для людини особистість є не фактом володіння, а є предметом прагнення. Щоб стати особистістю, потрібна активна діяльність у суспільстві на благо людства за законами правди та любові (а не втеча від соціального обов'язку тощо). П.Д. Юркевич доводить можливість гармонійного співіснування особистості й соціуму, особистості й природи, яке досягається поєднанням духовності з розумом, моралі з правом, особистості через громаду (громадянське суспільство) із соціумом. «Філософія серця» П.Д. Юркевича знаходить своє подальше розкриття й у філософії державного будівництва, бо, на його думку, без серця, без душі людина не спроможна ні на особистий розвиток, ні на самопожертву в ім'я майбутніх поколінь, ні відповідним чином організувати суспільне життя, ні побудувати державу.

Філософська педагогічна та правознавча спадщина П.Д. Юркевича, на нашу думку, заслуговує подальшого дослідження й залучення до формування національної ідеї державотворення, так як вона глибоко змістовна і відповідає духові нації, її менталітету. Уважаємо, що подальше дослідження філософських здобутків П.Д. Юркевича доведе, що й у ХХІ ст. його погляди на державотворення, значення моралі та права залишаються актуальними.

Література

1. Боровська Г. Постать Памфіла Юркевича / Г. Боровська // Дзвін. – 1998. – № 3. – С. 12–20.
2. Всеобщая декларация прав человека // Права человека. Основные международные документы : сборник документов. – М., 1989. – 160 с.
3. Давидов П.Г. Морально-правовий конформізм як соціально-філософський феномен : автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.03 / П.Г. Давидов. – Донецьк : Донецький національний університет, 2007. – 20 с.
4. Давидов П.Г. Від «філософії серця» до філософії державництва (за П.Д. Юркевичем) / П.Г. Давидов // Колізії синтезу філософії і релігії в історії вітчизняної філософії (до 180-річчя Памфіла Юркевича та 130-річчя Семена Франка) / Український часопис російської філософії. Вісник Товариства російської філософії при Українському філософському фонді. – Вип. 7. – Полтава : АСМ, 2007. – 636 с. – С. 362–370.
5. Давидов П.Г. Філософська рефлексія прав людини (за П.Д. Юркевичем) / П.Г. Давидов // Права людини в контексті Загальної декларації прав людини : матеріали міжвузівської наукової конференції 10 грудня 2009 року. – Донецьк : Норд-Прес, 2010. – 218 с. – С. 41–47.
6. Давидов П.Г. Право і релігія у державі за П.Д. Юркевичем / П.Г. Давидов // Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості : матеріали XXXIII Міжнародної науково-практичної конференції. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2014. – 197 с. – С. 85–87.
7. Ковальчук Т.М. Проблема гідності людини у філософській концепції П. Юркевича / Т.М. Ковальчук // Колізії синтезу філософії і релігії в історії вітчизняної філософії (до 180-річчя Памфіла Юркевича та 130-річчя Семена Франка) / Український часопис російської філософії. Вісник Товариства російської філософії при Українському філософському фонді. – Вип. 7. – Полтава : АСМ, 2007. – 636 с. – С. 370–377.
8. Конституція України, прийнята 28 червня 1996 р. – К. : Преса України, 1997.
9. Максимов С.В. Правовая реальность: Опыт философского осмысления : [монография] / С.В. Максимов. – Х. : Право, 2002. – 328 с.
10. Пантей-Братасюк М.Г. Філософія права : [курс лекцій] / М.Г. Пантей-Братасюк. – Тернопіль, 2002. – Ч. 1. – 2002. – 131 с.
11. Соловьёв В.С. О философских трудах П.Д. Юркевича / В.С. Соловьёв // Юркевич П.Д. Философские произведения / П.Д. Юркевич. – М. : Правда, 1990. – 860 с.
12. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. – Мюнхен, 1983. – 274 с.
13. Юркевич П. Історія філософії права. Філософія права. Філософський щоденник / П. Юркевич. – К. : Наукова думка, 2001. – 796 с.
14. Юркевич П.Д. Сердце и его значение в духовной жизни человека, по учению Слова Божия / П.Д. Юркевич // Юркевич П.Д. Философские произведения / П.Д. Юркевич. – М. : Правда, 1990. – 860 с.
15. Юркевич П.Д. Мир с ближним как условие христианского общежития. Мир с ближним как условие христианского общежития. (Труды Киевской Духовной Академии, 1860 г.) / П.Д. Юркевич // Юркевич П.Д. Философские произведения / П.Д. Юркевич. – М. : Правда, 1990. – 860 с.

Анотація

Давидов П. Г. Антропоцентрична концепція П. Д. Юркевича й філософська рефлексія права. – Стаття.

У статті розглядаються особливості антропологічної концепції П.Д. Юркевича, зокрема його філософська концепція права, яка ґрунтується на здобутках як європейської (Канта, Фіхте, Шеллінга, Гегеля, Шопенгауера, Прудона, Монтеск'є, Руссо), так і вітчизняної філософської думки. Досліджується їхнє історично-філософське значення й сучасне соціально-практичне значення як у формуванні громадянського суспільства, так і в розбудові правової держави на Україні.

Ключові слова: антропоцентризм, кордоцентризм, філософія серця, мораль, правосвідомість.

Аннотация

Давидов П. Г. Антропоцентрическая концепция П. Д. Юркевича и философская рефлексия права. – Статья.

В статье рассматриваются особенности антропоцентрической концепции П.Д. Юркевича, в частности его философская концепция права, которая базируется на достижениях как европейской (Канта, Фихте, Шеллинга, Гегеля, Шопенгауэра, Прудона, Монтескье, Руссо), так и отечественной философской мысли. Исследуются их историко-философское значение и современное социально-практическое значение, как в формировании гражданского общества, так и построении правового государства в Украине.

Ключевые слова: антропоцентризм, кордоцентризм, философия сердца, мораль, правосознание.

Summary

Davidov P. G. Anthropocentric concept P. D. Jurkevich: philosophical reflection of law. – Article.

The article features an anthropocentric conception of P.D. Yurkevich, in particular, its philosophical conception of law that is based on the achievements as European (Kant, Fichte, Schelling, Hegel, Schopenhauer, Proudhon, Montesquieu, Rousseau) and Russian philosophical thought. We study their historical and philosophical significance, and current social and practical significance in the formation of civil society and building the rule of law in Ukraine.

Key words: anthropocentrism, cordocentrism philosophy of heart, moral, legal.